

Η λειτουργία της μνήμης, το τραύμα και η επανάληψη με έναυσμα τις αμνημονικές διαδικασίες¹

Αριστέα ΣΚΟΥΛΙΚΑ

Εισαγωγή

Σκοπός της εργασίας αυτής είναι να παρουσιάσουμε ορισμένα σημεία των επεξεργασιών της Α. Ποταμιάνου σχετικά με τις διαδικασίες της μνήμης. Για το σκοπό αυτό θα αναζητήσουμε υλικό από την διάλεξη της για τις Αμνημονικές Διαδικασίες και στήριξη σε σχετικές δημοσιεύσεις της. Πριν όμως εισέλθουμε στην καθαυτό ύλη θα αναφερθούμε σε μια γενική εικόνα του τρόπου με τον οποίο πιστεύουμε ότι η συγγραφέας αντιλαμβάνεται την ψυχονοητική λειτουργία.

Είναι γνωστό ότι ο Φρόντ το 1933 και το 1938 διατύπωσε την ιδέα ότι αυτό που ονομάζουμε Ασυνείδητο είναι στην πραγματικότητα άγνωστο και το συνάγουμε μόνο από τις εκδηλώσεις του στην επιφάνεια της ψυχικής ζωής. Το διάβημα αυτό συγκρίθηκε από τον Φρόντ με αντίστοιχες τακτικές στις θετικές επιστήμες. Είναι γνωστό επίσης ότι ο Φρόντ χρησιμοποίησε από την αρχή αναπαραστάσεις από άλλα συστήματα αναφοράς για να δώσει μια εικόνα των λειτουργιών που υπέθετε στο εσωτερικό του ψυχικού χώρου. Αναφερόμαστε για παράδειγμα στο πρότυπο του νευρικού συστήματος, τη δομή και λογική λειτουργίας του οποίου χρησιμοποιεί για να φανταστεί τη λειτουργία του ψυχονοητικού οργάνου (Φρόντ, 1896). Την ίδια εποχή και στην ίδια

¹ Οι σκέψεις αυτές προέκυψαν από την διάλεξη της Άνας Ποταμιάνου *Αναφορά σε Αμνημονικές Διαδικασίες* η οποία παρουσιάστηκε στην εκδήλωση της Ελληνικής Ψυχαναλυτικής Εταιρείας προς τιμήν της ομιλήτριας, στο Ινστιτούτο Παστέρ, 7 και 8 Μαρτίου 2014.

λογική χρησιμοποιεί τη δομή του *αντανακλαστικού τόξου* για να εικονογραφήσει την ψυχική εκφόρτιση. Λίγο αργότερα (1900) θα χρησιμοποιήσει ως βοηθητική αναπαράσταση/μοντέλο εκείνη του *οπτικού οργάνου*. Με την ευκαιρία αυτή ο Φρόντ σκέπτεται ότι για να προσεγγίσουμε ένα άγνωστο γεγονός χρειαζόμαστε συχνά, αναπαραστάσεις οι οποίες καλούνται να λειτουργήσουν ως μεταφορές, (1900, σελ. 455). Το φανταστικό αυτό οπτικό όργανο, ένα είδος τηλεσκοπίου, αφενός θα προσδώσει στο ψυχικό όργανο χωρικές ιδιότητες και αφετέρου -και αυτό είναι σημαντικότερο- θα προωθήσει μια ιδέα που έχει επιβληθεί στον Φρόντ από τη μελέτη του ονείρου και της υστερίας, και πιο συγκεκριμένα την πεποίθησή του για τη σημασία της εικονοποιητικής λειτουργίας του ψυχισμού. Οι σημαντικές λειτουργικές περιοχές του αναφερθέντος οπτικού οργάνου είναι ενδεχόμενες (virtual) όπως και το ίδιο. Πρόκειται για άυλες υποθετικές εγκάρσιες διατομές στον επιμήκη άξονά του, επί των οποίων σχηματίζεται η εικόνα του αντικειμένου ως είδωλο. Εδώ όμως εμφανίζεται μια ενδιαφέρουσα μετάβαση.

Αν το οπτικό όργανο είναι μια μεταφορά, δεν ισχύει το ίδιο για την *εικόνα*, το πυρηνικό στοιχείο του μοντέλου αυτού, μια εικόνα η οποία βρίσκεται κατά τη γνώμη μας όπως η ενόρμηση στο σημείο συνάντησης του βιολογικού με το ψυχικό, καθώς είναι ένα υλικό ταυτοχρόνως και βιολογικής και ψυχικής φύσεως. Η εικόνα δεν είναι ούτε ενδεχόμενη (virtual) ούτε υποθετική. Όταν αποτυπώνεται στη συνείδηση ως εικόνα ονείρου είναι οντότητα υπαρκτή.

Θα ολοκληρώσουμε αυτή τη στικτική περιήγηση με την αναφορά σε δύο ακόμη μοντέλα του Φρόντ, εκείνο της *αμοιβάδας* (1914β, σελ.75), με το οποίο επεξεργάζεται τις κινήσεις του Εγώ προς το αντικείμενο και εκείνο του *μαγικού σημειωματαρίου* (1925) που τον βοηθά να σκεφθεί το ζήτημα των αντιληπτικών και μνημονικών εγγραφών.

Ο Bion (1962, σ. 50-53) θεωρητικοποίησε περαιτέρω το επιστημολογικό αυτό διάβημα, δείχνοντας ότι για να καταγράψουμε και να σκεφτούμε τα υλικά της αναλυτικής συνάντησης καταφεύγουμε σε μοντέλα κυρίως από τη σωματική λειτουργία, όπως είναι για παράδειγμα το μοντέλο του γαστρεντερικού σωλήνα, ή εκείνο του περιέχοντος/περιεχομένου. Η δημιουργία του μοντέλου επιτρέπει την υποβολή του υλικού της συνάντησης σε μια πρώτη αφαίρεση, η οποία

συνιστά μια πρώτη γενίκευση, ικανή να δημιουργήσει μια κοινότητα νοήματος. Την διατύπωση των μοντέλων διαδέχεται η δημιουργία των εννοιών και της θεωρίας.

Η Α Ποταμιάνου (βλ ενδεικτικά 2008) προτείνει μια σειρά μοντέλων τα οποία στηρίζονται στη φυσική, τη θεωρία των συστημάτων, τη βιολογία. Το ψυχικό όργανο που περιγράφει μπορεί να αποδοθεί με την έννοια μιας *δυναμικής ολότητας*.² Η δυναμική ολότης χαρακτηρίζεται από το ότι εκτός από την εξελικτική και μετασχηματιστική κίνηση της, η οποία είναι κυρίαρχη, περιέχει και καθηλώσεις, αναστολές και ανακοπές των διαδικασιών, σημαντικές στην ψυχοπαθολογία του τραύματος. Ας προσθέσουμε επίσης ότι μιλούμε για δυναμικά συστήματα τα οποία κινούνται και μετασχηματίζονται με έναν τρόπο που δεν είναι γραμμικός³. Εντός των δυναμικών αυτών συστημάτων, οι ενορμήσεις ζωής και καταστροφής λειτουργούν μέσω ενός μηχανισμού συνδέσεων και αποσυνδέσεων που αφορούν το σύνολο του συστήματος. Η καταστροφικότητα μπορεί να *πλημμυρίζει* τον ψυχισμό, ενώ η ανεξέλεγκτη λίμπιντο *καταργεί τις διαφοροποιήσεις* στο εσωτερικό του ψυχικού οργάνου (οπ. π., σελ. 25).

Η λίμπιντο και η καταστροφικότητα συνιστούν φορτίσεις οι οποίες παρουσιάζουν ταλαντεύσεις ως προς την ειδική λειτουργία τους. Στο πλαίσιο αυτό εξάλλου κάποιες αρχές λειτουργίας διέπουν με σταθερότητα την τήρηση της εσωτερικής τάξης, η οποία συνυπάρχει με συνεχείς ταλαντεύσεις του ψυχονοητικού γίνεσθαι μεταξύ επενδύσεων και αποεπενδύσεων, πρωτογενών και δευτερογενών διαδικασιών, φαντασιακού και ελλόγου. Οι ταλαντεύσεις αυτές υπόκεινται στον κανόνα της κίνησης των ψυχικών σχηματισμών κατά την προϊούσα ή την παλίνδρομο φορά (κίνηση προς την απαρτίωση, τη σύνδεση, τη διαφοροποίηση ή προς μια πιο πρωτόγονη λειτουργία όπως είναι η ψευδαισθητική, αντίστοιχα), καθώς επίσης και στη δράση ελκυστών

²Η έννοια *Δυναμική Ολότητα* μας παραπέμπει στον όρο της φυσικής Ρέουσα Ολότητα ο οποίος συναντάται σε αναφορές της Θεωρίας του Χάους και της Επιστήμης της Ολότητας. Η Ρέουσα Ολότητα χρησιμοποιείται από ορισμένους φυσικούς για να περιγράψει την εικόνα τους για το σύμπαν, ως δυναμικού συστήματος το οποίο κινείται και μετασχηματίζεται. Εντός του συστήματος αυτού ένας ελκυστής, όρος που χρησιμοποιείται σε πολλές περιστάσεις από την Α. Ποταμιάνου, είναι «μια περιοχή του χώρου των φάσεων (ενός χάρτη όπου καταγράφεται η ταχύτητα και η θέση των κινούμενων σωματιδίων) που ασκεί μαγνητική έλξη στο σύστημα και φαίνεται να το τραβά προς το μέρος του». Βλ Ο παραγόμενος καθρέφτης των J Briggs, D Peat, 1991, Εκ. Κάτοπτρο Αθήνα, σελ. 38.

³ Σχετικά με τη μη γραμμικότητα των φαινομένων μια γενική θεώρηση μπορεί να βρει κανείς στους G. και S. Prigier, 2007, σελ. 4.

εντός των διαδικασιών αυτών που καθορίζουν τις μορφές που πλάθονται κατά την παλινδρόμηση ή την προϊούσα κίνηση (οπ. π., σελ. 43)⁴. Εντός του συστήματος αυτού εξάλλου διακρίνεται η διάσταση ενός τραυματικού να διατρέχει σαν φλέβα την ψυχική ζωή, ενώ οι νοητικές διαδικασίες είναι ένας ιστός που υφαίνεται με όσα έχουν συστήσει μνημονικά ίχνη και αναπαραστάσεις, σε δυναμική μορφοποίηση και εσωτερική διαφοροποίηση.

Αμνημονικές διαδικασίες και μορφές επανάληψης

Οι Αμνημονικές διαδικασίες χαρακτηρίζονται από το γεγονός ότι τα μνημονικά και αναπαραστατικά περιεχόμενα δεν μπορούν να δράσουν για να εντάξουν τις διεγέρσεις οι οποίες αναταράσσουν το εσωτερικό της ψυχικής ζωής, προερχόμενες είτε από την ενορμητική ώση είτε από το εξωτερικό αντικείμενο. Φαίνεται λοιπόν σαν να μην υπάρχει ανάμνηση, γεγονός που καθορίζει όλες τις ψυχικές διαδικασίες. Σχετικά με το θέμα αυτό αναφέρεται η άποψη του Φρόντ στο Ο Άνδρας Μωϋσής και ο Μονοθεϊσμός (1939, σελ 75) ότι κατά την επεξεργασία του τραύματος μπορεί κανείς να διακρίνει τις θετικές επαναληπτικές διαδικασίες που ωθούν σε αναβίωση ή ενεργοποίηση του τραύματος με σκοπό την επεξεργασία του, από τις αρνητικές αντιδράσεις, που χαρακτηρίζονται από μια στάση ότι τίποτε από το τραύμα δεν πρέπει να αναβιώσει ως μνήμη και τίποτε δεν πρέπει να επαναληφθεί. Αποτέλεσμα της δεύτερης αυτής αμυντικής διάταξης είναι οι *αποφυγές* οι οποίες μπορεί να εξελιχθούν κατά τον Φρόντ σε *αναστολές* και *φοβίες*, κατά δε την Α Ποταμιάνου και σε *σχηματισμούς χαρακτήρος*.

Η Α. Ποταμιάνου έχει επεξεργασθεί το ζήτημα της ψυχικής οικονομίας των επαναλήψεων σε πολλά από τα κείμενά της με τρόπο που δηλώνει ότι η επανάληψη αποτελεί για αυτήν κομβικό στοιχείο της διαδικασίας ύφανσης και μεταβολισμού του συνόλου του ψυχονοητικού οργάνου. Στο Διαδικασίες Επανάληψης και Προσφορές του Εγώ (1995, σελ. 20, ελ. μετ. 1999) θεωρεί, όπως ο Φρόντ, τις επαναλήψεις ως παράγωγα μιας καθολικής τάσης του έμβιου όντος και επισημαίνει ότι «...επαναφέρουν προηγούμενες καταστάσεις αντιστεκόμενες στην εξαφάνιση του παρελθόντος. Ως αποφορτίσεις εντάσεων νοητικά

⁴ Ψυχικές μορφές ή μορφώματα είναι οι ποικίλοι σχηματισμοί των πρωτογενών ή δευτερογενών διαδικασιών, ξεκινώντας από τις ψευδαισθητικές εικόνες και φθάνοντας στις αναπαραστάσεις πράγματος και λέξης. Βλ. Khan 2001 και C. και S. Botella, 2001.

ακατέργαστων, οι κινήσεις της καταναγκαστικής επανάληψης σχεδιάζουν και ξανασχεδιάζουν τα κύρια χαρακτηριστικά ενός βιώματος που αναδύεται αγνοώντας τον χρόνο και τον χώρο της προέλευσης του.»

Πιο συγκεκριμένα, οι επαναληπτικές διαδικασίες διαχωρίζονται σε δύο μορφές. Από τη μια πλευρά τοποθετούνται οι επαναλήψεις που συνιστούν ευκαιρία για τον ψυχισμό να επισκεφθεί εκ νέου την περιοχή του τραύματος και να κάνει κάτι με αυτή, να προσπαθήσει δηλαδή να επεξεργασθεί το τραύμα αλλά και να δημιουργήσει μια έστω και μικρή μεταβολή στην ανακαλούμενη εμπειρία, ούτως ώστε η μεταβολή αυτή να λειτουργήσει ως άνοιγμα προς μια διαφορετική ανάγνωση ή διαφορετική διατύπωση και νέα εγγραφή των γεγονότων στον ψυχισμό. Πρόκειται για μια λογική την οποία ακολουθεί ο Φρόντ στο Αναμνημόνευση, Επανάληψη και Ψυχική Επεξεργασία (1914). Στον αντίποδα των θετικών επαναλήψεων καταγράφονται οι αρνητικές, καταναγκαστικές μορφές επανάληψης, οι οποίες δεν μπορούν να οδηγήσουν σε επεξεργασία.

Η θετική μορφή επανάληψης που οδηγεί σε κάτι «*ίδιο*»⁵ με την υπάρχουσα ψυχική καταγραφή αλλά όχι «ταυτόσημο» - μια διάκριση που πρότεινε ο De M'Uzan (1977) για τα παράγωγα της επανάληψης – δημιουργεί στην ουσία κατά τον Φρόντ, μια νέα εγγραφή της εμπειρίας, ένα άνοιγμα, οδηγώντας σε μετεξέλιξη των μνημονικών ιχνών, όπως γράφει στην επιστολή του άρθ. 52 στον Fliess (1896).

Το άνοιγμα προς διαφορετικές αναγνώσεις μπορεί να συμβεί κατά την Α. Ποταμιάνου (1995, σελ.22) επειδή οι επαναλήψεις περιέχουν στον πυρήνα τους αναπαραστάσεις ή «προέχουσες παρουσίες». Οι τελευταίες είναι ψυχικά μορφώματα που καθορίζουν αποφασιστικά, ακόμη και σε ασυνείδητη μορφή, τις ψυχικές διαδικασίες. Υπογραμμίζουμε την έννοια της «*παρουσίας*» η οποία έρχεται να τονίσει τη σημασία ορισμένων μορφωμάτων, κυρίως οπτικών εικόνων, εντός των πρωτογενών διαδικασιών του ασυνειδήτου, αλλά και των διαδικασιών του προσυνειδητού, οι οποίες, λειτουργούν, όπως εμείς κατανοούμε το θέμα, ως ελκυστές, ως στοιχεία δηλαδή που προσδίδουν συνοχή και καθορίζουν τον τρόπο με τον οποίο διατάσσονται τα υπόλοιπα στοιχεία στο πλέγμα των αναπαραστατικών μορφωμάτων. Πιο κάτω θα δούμε μια άλλη εκδοχή της έννοιας της *παρουσίας*, που

⁵ *Ίδιο* είναι ο όρος που προτείνει η Α. Ποταμιάνου για την μετάφραση του *même* του M. De M'Uzan, το οποίο αντιδιαστέλλεται προς το *identique*, *ταυτόσημο*.

αντιστοιχεί στην επαναφορά στη συνεδρία κάποιου πράγματος που απουσιάζει από τον ψυχισμό.

Παρότι οι επαναληπτικές διαδικασίες είναι συνώνυμες πράξεων εντός της ανάλυσης, η Α. Ποταμιάνου συσχετίζει, στη συνέχεια του Φρόυντ, την θετική μορφή τους με την «έμφυτη διάθεση του ανθρώπου να εικονίζει και να αναπαριστά τα βιώματα του, επομένως να επενδύει ασταμάτητα τη δόμηση μορφών των οποίων το προέχον σχετίζεται με την εξέλιξη και συνέχιση της νοητικής μας ζωής.» (οπ. π., σελ.22). Με τον τρόπο αυτό πλάθεται το αντικείμενο, οι αναπαραστάσεις πραγμάτων και οι αναπαραστάσεις λέξεων. Με την επανάληψη της γνωστικής διαδικασίας και του παιγνιδιού το παιδί κατακτά γνωστικά αντικείμενα.

Όμως, υπάρχει όπως είδαμε και η αρνητική μορφή της επανάληψης (Φρόυντ,1939), που εκτείνεται από την επαναληπτική στερεοτυπία η οποία διαθέτει ασθενές συμβολικό και νοηματικό φορτίο έως την πλήρη απουσία επανάληψης. Η ιδέα αυτή που συστηματοποιήθηκε θεωρητικά από τον Φρόυντ το 1920 ως καταναγκασμός επανάληψης, συνδέθηκε με μια λειτουργία που τοποθετείται πέρα από την αρχή της ευχαρίστησης, καθώς επίσης και με την ενόρμηση θανάτου.

Τα φαινόμενα επανάληψης εισάγουν λοιπόν την ενόρμηση θανάτου ή καταστροφής στην ψυχαναλυτική θεωρία, μια έννοια με την οποία η Α. Ποταμιάνου έχει ασχοληθεί κατ'επανάληψιν και την οποία θεωρεί «όρο μεταφορικό» (2011, σελ. 60). Έχει δείξει ότι εννοεί την ενορμητική αυτή κίνηση ως μέρος μιας συνολικής διαλεκτικής της ψυχικής οικονομίας, διαλεκτικής η οποία συνθέτει αδιάκοπα αντιθετικά στοιχεία του ψυχισμού (Potamianou, 2008). Με τη λογική αυτή η ενόρμηση θανάτου συμπλέκεται με τη λίμπιντο και συμβάλει στη μορφοποίηση και τη λειτουργική ισορροπία των ψυχικών συστημάτων. Παράδειγμα ο σχηματισμός του πρωτογενούς μαζοχιστικού πυρήνα, ο οποίος διαδραματίζει κεντρικό ρόλο στην ένταξη στον ψυχισμό της οδύνης που παράγεται κατά την επαφή με την ενορμητική ώση και με το αντικείμενο. Επίσης η ενόρμηση θανάτου μαζί με την ευχαρίστηση δημιουργεί ένα όριο στην εκδήλωση των ερωτικών φορτίσεων και συμβάλλει τόσο στις χρήσιμες αποσυνδέσεις και αποεπενδύσεις των αντικειμένων, όσο και στις βλαπτικές.

Κατά τις καταναγκαστικές *αμνημονικές επαναληπτικές διαδικασίες* λοιπόν το Εγώ επαναλαμβάνει το αρχικό με κάτι που είναι ταυτόσημο

και δεν υπάρχει μετασχηματισμός, το δε επαναληπτικό υλικό δεν οδηγεί σε νέες εγγραφές. Σκοπός της διαδικασίας θα πει η Α. Ποταμιάνου είναι η εκφόρτιση και η διαβεβαίωση του Εγώ ότι υπάρχει μια ψυχική περιοχή που δεν υπόκειται στην έλλειψη και την αδυναμία. Η ακραία τάση της κίνησης αυτής είναι η κατάργηση εν τέλει κάθε αναμνημόνευσης και κάθε επανάληψης με σκοπό την αποφυγή του τραυματικού πυρήνα. Η μορφή της επανάληψης που οδηγεί στο ταυτόσημο είναι φανερή και στα παιδιά, καθώς απογυμνώνει το παιγνίδι τους από κάθε πνοή, κάθε μετατόπιση, κάθε δημιουργία νέας σκέψης και εικόνας, καθιστώντας το αποστεωμένο και κενό αντίγραφο ενός αρχικού προτύπου.

Η Α. Ποταμιάνου δείχνει ότι οι αμνημονικές διαδικασίες συνδέονται με προηγηθείσες πραγματικές ή φανταστικές εμπειρίες, οι οποίες μέσω των επαναλήψεων επαναφέρονται με παράδοξο τρόπο στην ψυχική επικαιρότητα. Στο Τα Εναντίον Εαυτού (2008, σελ. 149) αναφέρεται σε ασθενείς που υιοθετούν μια χρηστικού τύπου λειτουργία και οδηγούνται σε «λειτουργική συρρίκνωση του Εγώ, η οποία φέρει μέσα στην οργάνωση της, εγκλωβισμένα τα ίχνη εμπειριών πολύ πρώιμων συναλλαγών, προγλωσσικών, τραυματικών με το πρωταρχικό αντικείμενο...». Προσθέτει πιο κάτω ότι «στο μέτρο που συνδέονται (τα ίχνη των εμπειριών) με καθηλώσεις σωματικές, μπορούν να καταδειχθούν από τον ψυχαναλυτή και ως παράγοντες καταναγκασμών επαναλήψεων.» Συνεχίζει με μια εικόνα που δείχνει ανάγλυφα με ποιο τρόπο υποσκάπτεται το Εγώ από τις «εγκλωβίζουσες στρατηγικές του», που συνθέτουν και εγκαθιστούν περιφράξεις ως φραγμούς της ψυχικής κινητικότητας, επισημαίνοντας ότι τα φαινόμενα αυτά «έχουν περιγραφεί ως διχοτομήσεις, ως ρήγματα, ενώ πρόκειται για ιδιάζουσες κύστες που σκάβουν τη σάρκα του Εγώ».

Η επανάληψη στις περιπτώσεις αυτές συνιστά παρουσία, είναι επαναφορά του παρελθόντος εντός της αναλυτικής διαδικασίας, υπό μορφή *παρουσίας*, της παρουσίας πραγμάτων που απουσιάζουν. Κατανοεί η συγγραφέας την παρουσία αυτή ως κάτι που καθιστά «ψυχικά παρόν το *κράτημα* της εποχής που το βρέφος δεν μπορεί να σταθεί μόνο του», μια «εικονογράφηση της πανίσχυρης μητρικής παρουσίας που πληροί κάθε κενό και έλλειψη, ή του ιδεώδους ζεύγους συνδυασμένων γονέων...» «..αυτά τα πρωτογενή πολύτιμα και τρομακτικά αντικείμενα βυθισμένα μέσα στο Εγώ το αλώνουν αλλά και αλώνονται από αυτό» (οπ. π. σελ. 155). Πρόκειται για έναν πυρήνα κατά

την Α. Ποταμιάνου, εντός του οποίου το Εγώ απεμπολεί την κινητικότητα του – κατανοούμε με αυτό ότι το Εγώ εγκαταλείπει το παιγνίδι των επενδύσεων και αποεπενδύσεων, τις μετουσιωτικές κινήσεις του, την αμφιταλάντευση μεταξύ παλινδρόμησης και προϊούσας φοράς, μεταξύ φαντασιακού και ελλόγου- και καθηλώνεται ακινητοποιημένο σε συγχωνευτικές τάσεις. Το αντικείμενο στην περίπτωση αυτή είναι απαραίτητο όχι για να προωθήσει τη διαφοροποίηση, αλλά για να την εμποδίσει και μέσω της εγκυστωμένης διέγερσης που πριμοδοτεί να προφυλάξει το Εγώ από την κατάρρευση (οπ.π., σελ. 156).

Κάτι καθίσταται ψυχικά παρόν

Η ιδέα του να *καθίσταται κάτι ψυχικά παρόν* κατά την αναλυτική συνάντηση, είναι νομίζουμε σημαντική για την κατανόηση όχι μόνο της ψυχικής λειτουργίας αλλά και της αναλυτικής διαδικασίας. Σχετίζεται πιστεύουμε με την άποψη του Φρόντ (1914) ότι η επανάληψη είναι επαναφορά ενός κομματιού αληθινής ζωής⁶. Μας παραπέμπει επίσης σε ποιητικές εικόνες όπως αυτή του S. Mallarmé, ο οποίος ανακαλεί ένα είδος ψυχικής παρουσίας⁷ « ... το απόλυτο παρόν των πραγμάτων... » που κατ' αυτόν είναι « στερημένο από κάθε σημασία, μην διαθέτοντας παρά μόνο παρουσία »⁸. Είναι ένα απόλυτο παρόν, αν μπορούμε να το ονομάσουμε έτσι, το οποίο εμείς κατανοούμε ως μήτρα κάθε ψυχογονητικής παραγωγής. Κάπως έτσι εννοεί πιστεύουμε η Khan (2001, σελ. 997) παρουσίες όπως αυτές του ονείρου ή της ονειροπόλησης, στην κυριολεξία *παρουσιάσεις*⁹ (darstellung του Freud) στον εαυτό μορφωμάτων του ασυνειδήτου, ψυχικές παραγωγές που επιτρέπουν να βιώνεται μια εμπειρία ως πραγματική και παρούσα χωρίς να εντάσσεται σε έλλογα πλαίσια αναφοράς.

⁶ Έχουμε ασχοληθεί με αυτό στο άρθρο Η επανάληψη στο έργο του Φρόντ, Σκούλικα (2014).

⁷ ...faire le présent absolu des choses... S. Mallarmé, Igitur, Divagations, Un coup de dès. Gallimard, 1976, σελ. 45.

⁸ ...dénué de toute signification que de présence ... S. Mallarmé οπ.π. σελ. 45.

⁹ Ορισμένοι μελετητές χρησιμοποιούν την έννοια *παράσταση* για να αποδώσουν το "darstellung". Στην πραγματικότητα πρόκειται ακριβώς για την *παρουσίαση* (Σκούλικα, 2014) κάποιου περιεχομένου στο Εγώ ή τη συνείδηση. Είναι δε πολύ κοινή λέξη στον λόγο του Φρόντ. Η Khan (2001, σ. 997) αναφέρεται σε αυτό εκτενώς.

Η έννοια της ψυχικής παρουσίας, εισάγει πολλά ζητήματα τα οποία δεν είναι του παρόντος. Ας προσθέσουμε μόνο ότι παραπέμπει κατά την γνώμη μας επίσης στη διαδικασία από την οποία γεννιέται στο νου του αναλυτή το «επιλεγμένο γεγονός» που αναφέρει ο Bion (1962), μια ενότητα δηλαδή ψυχικού υλικού του αναλυόμενου που επιβάλλει την παρουσία της ως *συνεκτικός κόμβος*, ζητώντας να την λάβουμε υπόψη, και η οποία τι άλλο μπορεί να είναι εκτός από ένα είδος ψυχικής παρουσίας, ένα ψυχικό μόρφωμα ομόλογο ή ομοειδές σε αναλυτή και αναλυόμενο, το οποίο επιβάλλεται στη συνείδηση. Τα αναλυτικά αυτά υλικά αποζητούν την ερμηνεία, καθώς μεταφέρουν εντός τους εκείνο που η Α. Ποταμιάνου ονομάζει *παλμό νοήματος* (Ποταμιάνου, 2008, σελ. 164).

Ας σημειωθεί παρεμπιπτόντως ότι το όνειρο δεν έχει νόημα το ίδιο ως ψυχική παρουσία, αλλά είναι σε θέση να μας εισαγάγει στο νόημα αν ασχοληθούμε να το ερμηνεύσουμε. Το ερώτημα που τίθεται είναι αν οι *ψυχικές παρουσίες* για τις οποίες μιλά η Α. Ποταμιάνου αποκτούν επίσης νόημα σε δεύτερο χρόνο. Αν εισάγουν ένα νόημα. Αυτό είναι πιθανό αφού έρχονται να καλύψουν κενά αναπαράστασης.

Η χρήση της πράξης και της συμπεριφοράς στη ρύθμιση της ψυχικής έντασης, ακριβώς επειδή λείπει η αναπαράσταση και το νόημα, συνδυάζεται σε παθολογίες αυτού του τύπου με το γεγονός ότι «βυθίζουν τη μεταβίβαση μέσα σε κρύπτες συγχωνευτικών τάσεων, πετρώνοντας τα συναισθήματα και τις αναπαραστάσεις» (οπ. π., σελ. 159). Το ζήτημα που τίθεται στην ανάλυση είναι να «ελευθερωθούν τα εγκυστωμένα αντικείμενα ώστε να γίνουν αντικείμενα μεταβιβάσεως...».

Τεχνική

Η πρόκληση είναι σοβαρή και η συγγραφέας αναφέρεται στην τεχνική η οποία μπορεί να επιτρέψει κάποια μετακίνηση των αμυντικών σχηματισμών αυτού του τύπου, που χαρακτηρίζονται από ανελαστικότητα και καταναγκασμό. Θεωρεί κατ' αρχήν ότι ο αναλυτής θα πρέπει να εισέλθει με κάποιο τρόπο στο σύμπαν της ιδιόρρυθμης αυτής αμυντικής λειτουργίας, αποδεχόμενος έναν περιστασιακό επηρεασμό της σκέψης του. Ένα δεύτερο σημείο είναι ότι ο αναλυτής θα μπορέσει να επηρεάσει το παθολογικό σύστημα αν υιοθετήσει μια στάση όχι αμιγούς κυμαινόμενης προσοχής και ουδετερότητας αλλά

ουδετερότητας αναμειγμένης με μητρική *επαγρύπνηση* (Ποταμιάνου, 1992, σελ. 148) στο πρότυπο της μητρικής δραστηριότητας για την οποία μιλά ο Φρόντ στα Τρία Δοκίμια. Εξάλλου, σημαντική είναι η λειτουργία της σαγήνης που ασκεί η μητέρα επί του βρέφους. Αυτή συνίσταται σε έναν συνδυασμό προσκλήσεων προς το βρέφος να κινηθεί προς τη ζωή, ένα μείγμα σαγήνης δηλαδή και αυτοσυγκρατήσεων, που απευθύνονται επίσης από τον αναλυτή στον αναλυόμενο ως πρότυπα ταύτισης.

Στο Ψυχική Οικονομία και Οριακές Καταστάσεις (1992, ελ. μετ. 1994) η *λειτουργία επαγρύπνησης* του αναλυτή ως παράγωγο της μητρικής λειτουργίας επαγρύπνησης και φροντίδας εσωτερικεύεται κατά την Α. Ποταμιάνου από το βρέφος αλλά και από τον αναλυόμενο. Στον τελευταίο η εσωτερίκευση αφορά την επικέντρωση της προσοχής στη λειτουργία του ψυχισμού, στη φροντίδα του, αλλά και σε οτιδήποτε είναι εντός του άγνωστο και επίκειται να αναδυθεί (οπ. π. σελ.150). Πρόκειται για μια λειτουργία που κατά τις περιγραφές της Α. Ποταμιάνου βρίσκεται σε υπανάπτυξη στους ασθενείς με αμνημονικές διαταραχές. Δημιουργώντας μια άλλου τύπου σχέση με τα ψυχικά γεγονότα η εσωτερίκευση αυτή μεταμορφώνει εν τέλει την δυνατότητα του αναλυόμενου να παρατηρεί τον εαυτό του.

Η Α. Ποταμιάνου θα επικεντρωθεί ειδικά στο ζήτημα του ψυχικού «περιέχοντος» του ασθενούς που δυσλειτουργεί και το οποίο επιδιώκεται στις συζητούμενες περιπτώσεις να αναπτυχθεί και να υποκαταστήσει τον περιγραφέντα πιο πάνω *ναρκισσικό πυρήνα* παντοδυναμικής ακινητοποίησης του αντικειμένου και συγχώνευσης με αυτό. Το ψυχικό περιέχον ή πλαισιώνουσα δομή (Green,1993) δημιουργείται κατά τον Φρόντ (1915) μέσω του μηχανισμού της διπλής ανατροπής (αναπτύσσεται από την Α. Ποταμιάνου 2008, σελ.14). Ο μηχανισμός αυτός σκοπό έχει να δημιουργήσει τον *πρωτογενή μαζοχισμό*. Η Α. Ποταμιάνου, προκειμένου να κατανοήσει τις πρώιμες ψυχικές δυσλειτουργίες, αναφέρεται συχνά όπως ειπώθηκε ήδη στον πρωταρχικό αυτό πυρήνα Πρόκειται για ψυχική δομή μεγάλης σημασίας, επειδή επιτρέπει να «συγκρατούνται μέσα μας εντάσεις ακόμη κι αν είναι οδυνηρές» (οπ.π., σελ. 14) και να μην εκρέουν σε εκφορτίσεις απογυμνωτικές για τον ψυχισμό. Η Διπλή Ανατροπή (στην ελληνική μετάφραση του Λεξιλογίου της Ψυχανάλυσης των Laplanche και Pontalis,1967, αναφέρεται ως Μεταστροφή της ενόρμησης) συνίσταται

στη μεταστροφή της ενόρμησης στο αντίθετό της και την επαναστροφή της στο ίδιο το άτομο. Η αγάπη δηλαδή μεταστρέφεται σε μίσος και η ενεργητικότητα σε παθητικότητα. Με τον μηχανισμό αυτό υλοποιούνται κατά τον Φρόυντ (1915, 1920) οι ποικίλες κινήσεις «εναντίον εαυτού». Η Α. Ποταμιάνου (2008, σελ. 15) προτείνει να δούμε ότι με τον μηχανισμό αυτό δημιουργούνται και κινήσεις «επί εαυτού», κινήσεις δηλαδή επένδυσης του εαυτού. «Θεωρώ όμως ότι θα πρέπει να διαχωρίσει κανείς αφενός τη στροφή «επί» εαυτού κατά την οποία η ενόρμησης ποτίζει τους σωματοψυχικούς αυτοερωτισμούς, ανάβει και ζωογονεί τα μορφώματα που συνθέτουν τη σκέψη (αναπαραστάσεις, συναισθήματα, διαμόρφωση των λεκτικών διαδρομών) , όπως και διακινεί ποικίλες ψυχοσωματικές λειτουργίες, και αφ' ετέρου τις ώσεις που αντιστρατεύονται την εξελισσόμενη πορεία του ατόμου και αρνητικοποιούν τις δυνάμεις του».

Αμνημονικές διαδικασίες και μνημονικά ίχνη

Οι κινήσεις «εναντίον εαυτού», στην ασθενή που περιγράφει η ομιλήτρια, η ενεργοποίηση δηλαδή μιας ισχυρής καταστροφικότητας η οποία «επιπίπτει» στην κυριολεξία πάνω στον εαυτό της, οδήγησαν την ασθενή άλλοτε σε σιωπή και άλλοτε σε αμορφία και αυτό-ακρωτηριασμό της σκέψης, η οποία όταν ενίοτε έκανε την εμφάνισή της ήταν κατακερματισμένη και τρομακτική. Εξάλλου, η ασθενής μπορούσε να αισθανθεί ζωντανή μόνο σε συνθήκες σύγκρουσης με τον άλλο. Κατά τις περιόδους έξαρσης των φαινομένων η ψυχονοητική λειτουργία ήταν χρηστική. Οι επαναλήψεις εξαφανίζονταν και η ασθενής έμοιαζε να μην έχει στη διάθεσή της τα μνημονικά της ίχνη, και να μη μπορεί να τα χρησιμοποιήσει για να πραγματοποιεί τις επιστροφές της προς τα πίσω υπό μορφή επαναλήψεων, ή για να εντάξει στον μνημονικό χώρο τις νέες αντιληπτικές εγγραφές, οι οποίες χρειάζονται τα ήδη υπάρχοντα μνημονικά ίχνη για να μετασχηματισθούν και οι ίδιες σε τέτοια. Έτσι, η Α. Ποταμιάνου αναφέρει έναν επηρεασμό της λειτουργίας επεξεργασίας αυτών καθαυτών των αντιληπτικών δεδομένων, τα οποία επενδύονταν ως είχαν από το ψυχονοητικό όργανο, χωρίς δηλαδή να μετασχηματίζονται σε μνημονικά ίχνη. Η εξαιρετικά συνοπτική περιγραφή που δίνουμε αυτής της σύνθετης κλινικής εικόνας δεν καλύπτει ούτε την περιγραφή της από την ομιλήτρια ούτε ακόμη περισσότερο την συζήτηση που

αναπτύχθηκε για την κατανόησή της, ομόλογες εκδοχές της οποίας μπορεί να βρει κανείς στις σχετικές δημοσιεύσεις.

Σχετικά με τη δυσλειτουργία των μνημονικών εγγραφών η Α. Ποταμιάνου θέτει στο Διαδικασίες Επανάληψης (1995, σελ. 67) το ερώτημα αν το φαινόμενο απουσίας μνήμης που παρατηρείται στις περιπτώσεις αυτού του τύπου είναι απλή λησμονιά ή κάτι άλλο. Καταλήγει στην ιδέα ότι έχουμε «μια σιωπή της μνήμης σε όλα τα επίπεδα», σιωπή, η οποία συνδέεται με μια ακύρωση των διεγέρσεων μέσω της εκφόρτισής τους δια των συντομότερων οδών. Προσθέτει ότι «τα φαινόμενα αυτά μπορεί να οδηγήσουν μέχρι και σε κάμψη του τόνου της ψυχικής ζωής, θρυμματίζοντας τις αντικειμενοτρόπες και ναρκισσιστικές λιβιδινικές δυνατότητες». Οι επαναλήψεις που μπορεί να εμφανισθούν υπό αυτές τις συνθήκες δείχνουν ωστόσο ότι παρά την ψυχική ερήμωση κάποιος δεσμός με το αντικείμενο διατηρείται (οπ. π., σελ. 69).

Την Α. Ποταμιάνου απασχολεί εξάλλου ο μηχανισμός δημιουργίας των δυσλειτουργιών αυτών και προτείνει σχετικά μια ιδέα (οπ.π., σελ. 138-140). Συνδέει τους ψυχικούς αυτούς αστερισμούς με μια ψυχονοητική δυσχέρεια, η οποία θεωρείται απότοκος της αυξημένης επιθετικότητας κατά τη διαδικασία ιδιοποίησης του πρωταρχικού αντικειμένου, επί του οποίου η παιδική μεγαλομανία θέλει να κυριαρχήσει απολύτως, μέχρι του σημείου να το αφανίσει. Εξετάζει επίσης τη συμβολή στην παθολογική αυτή διεργασία των αντιληπτικών ιχνών τα οποία δεν έχουν αναπαρασταθεί και συμβολοποιηθεί και αντί για αυτό λειτουργούν ως εικόνες-αντίγραφα της εξωτερικής πραγματικότητας. Τα στοιχεία αυτά που δεν λειτουργούν ως μνημονικά ίχνη, δεν μετέχουν της μορφοπλαστικής διαδικασίας, δεν συμμετέχουν δηλαδή θα γράψει η Α. Ποταμιάνου στο Επί Ξυρού Ακμής (2011, σελ. 37), στην ψυχική κίνηση και είναι πιθανόν να παράγουν για τον λόγο αυτό καταστροφικές αποεπενδύσεις.

Η δημιουργία των μνημονικών ιχνών από τον μετασχηματισμό των αντιληπτικών ιχνών και η λειτουργία τους απαιτούν κατά την ομιλήτρια μια ικανοποιητική οικονομία της σχέσης του Εγώ με το βασικό αντικείμενο. Αν η προϋπόθεση της ομαλής σχέσης με το βασικό αντικείμενο δεν πληρούται ο μετασχηματισμός των αντιληπτικών σε μνημονικά ίχνη δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί ομαλά.

Τι είναι όμως το μνημονικό ίχνος; Στο ίχνος αυτό συναρθρώνονται κατά την Α. Ποταμιάνου¹⁰ η αντιληπτική εικόνα του αντικειμένου και η αντίστοιχη ερωτογόνος ζώνη¹¹ που ενεργοποιείται (οπ.π., σελ.49). Με κάθε νέα εμπειρία τα μνημονικά ίχνη τίθενται στο προσκήνιο και μετασχηματίζονται. Ο μετασχηματισμός αυτός θα μετατρέψει λέει η Α. Ποταμιάνου «την απώλεια σε απουσία». Η οργάνωση αυτή των μνημονικών ίχνών η οποία πιστοποιείται από την ικανότητα του ψυχισμού να συλλαμβάνει τη διαφορά μεταξύ απουσίας και απώλειας, ξεκινά κατά την Α. Ποταμιάνου από την οργάνωση της ψευδαισθητικής ικανοποίησης της επιθυμίας. Η τελευταία δημιουργείται όταν υπάρχει απουσία του βασικού αντικειμένου. Το υποκείμενο παράγει μια ψευδαίσθηση εντός της οποίας εικονίζονται ίχνη του αντικειμένου το οποίο έχει παράσχει την επιθυμητή ικανοποίηση. Η φαντασίωση οργανώνεται στη βάση αυτών των παραγώγων.

Κατά την Α. Ποταμιάνου η ψευδαισθητική ικανοποίηση της επιθυμίας δεν αποτελεί πραγματικό γεγονός και είναι μια θεωρητική αναγωγή συμπεριφορών τις οποίες μπορούμε να παρατηρήσουμε στην πραγματικότητα, παράδειγμα το μωρό που πιπιλίζει το δάκτυλο του. Το αντικείμενο που εικονίζεται στην ψευδαίσθηση δεν είναι το αντικείμενο των αντιληπτικών δεδομένων αλλά οτιδήποτε απομένει ως ίχνος του (2011, σελ. 48). Είναι λοιπόν αυτό το πρώτο ψυχικό ίχνος θα λέγαμε και θα προσθέταμε ότι το δεύτερο ίχνος είναι αυτό που η Α. Ποταμιάνου αποκαλεί «αυτοερωτική ανάπλαση της εξωτερικής πηγής της ευχαρίστησης» (οπ.π., σελ.53). Πρόκειται για την ανάπτυξη των αυτοερωτισμών (πιπίλισμα δακτύλου, αυτό-νανούρισμα κλπ) που επιτρέπουν μια πρώτη αυτονόμηση από το βασικό αντικείμενο. Το σύνολο των σκέψεων αυτών διατυπώνεται από την Α. Ποταμιάνου στο ίδιο κείμενο ως εξής «Η δυσαρέσκεια της απουσίας μειώνεται από την αυτοερωτική δραστηριότητα και η σεξουαλική συνδιέγερσις ανοίγει τις διαδρομές του φαντασιωσικού, του οποίου η ψευδαίθησις της ικανοποίησεως αποτελεί την βάση.» (οπ.π.,σελ. 50).

¹⁰ Σε αυτό αναφέρεται επίσης μεταξύ άλλων η Aulagnier (1975), ο Green (1993), η Khan (2001), οι C. & S. Botella (2001).

¹¹ Σχετικά με την ερωτογόνο ζώνη ο Winnicott στο *Developing of the capacity for concern* το 1963 αναφέρεται στην φαντασιωτική καταστροφή της στοματικής ερωτογόνου ζώνης του βρέφους, που οδεύει παράλληλα με την δημιουργία μιας φαντασιωτικής τρύπας στο σώμα της μητέρας, μετά από την χρήση του, η οποία βιώνεται μερικές φορές ως λεηλασία.

Η αλλοίωση και ρήξη των μνημονικών ιχνών ως συνέπεια του τραυματισμού θα απασχολήσει επίσης την συγγραφέα, η οποία και γράφει (2011, σελ. 65) για μια παύση στην περίπτωση αυτή της μορφοπλαστικής εργασίας και της δράσης των ψυχικών μορφωμάτων. Την κατανοούμε ως μια παύση της εν των βάθει ψυχικής δραστηριότητας όπως αυτή εκδηλώνεται στις πρωτογενείς διαδικασίες με τη δημιουργία της οπτικής σκέψης (Φρόντ, 1900, *visual thinking*) του ονείρου, της ονειροπόλησης, της καλλιτεχνικής παραγωγής.

Μια άλλη πτυχή των κινήσεων «εναντίον εαυτού» ρυθμιστική των περιγραφομένων ψυχικών δυσλειτουργιών είναι οτιδήποτε αφορά την ενοχή και την απόμειξη των ενορμήσεων, η οποία οδηγεί σε αποδιοργάνωση του πρωταρχικού μαζοχιστικού πυρήνα. Μια διαταραχή σοβαρή, αφού ο μαζοχιστικός πυρήνας ρυθμίζει όπως είδαμε τη συνλειτουργία των δύο ειδών ενορμήσεων. Με την ενοχή, την οποία ο Φρόντ διερεύνησε κατ' αρχήν μελετώντας το Οιδιπόδειο σύμπλεγμα και την αρνητική θεραπευτική αντίδραση, η Α. Ποταμιάνου έχει ασχοληθεί σε πολλά κείμενά της. Την θεωρεί (2011, σελ.116) *ψυχικό σημαίνον* το οποίο συμπυκνώνει πλειάδα ψυχικών διαδρομών σε διαφόρους χρόνους και επίπεδα ψυχικής διαφοροποίησης. Αναφέρει δε ως σημαντικές στη διαμόρφωση της ενοχής τις αρχικές αρπακτικές τάσεις κυριάρχησης επί του αντικειμένου και κτήσεώς του που θίξαμε ήδη πιο πάνω. Κάτι άλλο που προσθέτει στοιχεία στο μόρφωμα της ενοχής είναι κατά την Α. Ποταμιάνου τα αντιληπτικά εκείνα στοιχεία που δεν έχουν αναπαρασταθεί και τα οποία ωθούνται προς ψυχικό εξοστρακισμό. Το σύνολο των στοιχείων αυτών μορφοποιείται κατά την οιδιπόδεια φάση σε φαντασιώσεις αιμομιξίας και φόνου. Το τελευταίο αυτό παράδειγμα μας δίνει μια εικόνα της πολύπλοκης διαπλοκής των ενορμητικών κινήσεων και των παραγωγών του συναισθήματος και της σκέψης για τη δημιουργία του τελικού ψυχικού αποτελέσματος που παρατηρείται στην κλινική.

Βιβλιογραφία

- Aulagnier P. (1975) *La violence de l'interprétation*. Paris, PUF.
Ελλ. Μετ. (2001) Η βία της ερμηνείας. Αθήνα, Εστία.
De M'Uzan M. (1977) *De l'art à la mort*. Paris, Gallimard.

Freud, S. (1914) Remembering, Repeating and Working-Through (Further Recommendations on the Technique of Psycho-Analysis II). SE XII, 145-156:

Freud, S. (1914 β). On Narcissism. XIV, 67-102.

Freud, S. (1915). Instincts and their Vicissitudes. The SE XIV, 109-140.

Freud, S. (1920). Beyond the Pleasure Principle. SE XVIII, 1-64.

Freud, S. (1933). New Introductory Lectures on Psycho-Analysis. SE XXII, 1-182.

Freud, S. (1939) Moses and Monotheism. SE XXIII, 1-138.

Freud, S. (1938). An Outline of Psycho-Analysis. SE XXIII, 139-208.

Ποταμιάνου Α. (2011) *Επι ζυρού ακμής*. Μετα Αθήνα.

Ποταμιάνου Α. (2008) *Τα Εναντίον Εαυτού*. Μετα Αθήνα.

Potamianou A. (1995) *Processus de répétition et offrandes du moi*. Ελλ. Μετ. Διαδικασίες επανάληψης και προσφορές του Εγώ. Κέδρος Αθήνα 1999.

Potamianou A. (1992) *Un bouclier dans l'économie des états limites*. PUF Paris.

Potamianou A. (2008) P Épimythion au négatif. *Revue française de psychanalyse*, 2008/1 Vol. 72, p. 63-74.

Pragier G. Pragier S. (2007) *Repenser la psychanalyse avec les sciences*. PUF, Paris.

Σκούλικα Α. (2014) Η επανάληψη στο έργο του Φρόυντ. *Δελτίο ΕΨΕ*, 51.